

Αθανάσιος Καραθανάσης

Ο Αγώνας στον Βάλτο των Γιαννιτσών στην Λογοτεχνία μας

Προ δεκαπενταετίας είχα ασχοληθεί με την παρουσίαση των απομνημονευμάτων του Μακεδονικού Αγώνα¹ και προ πενταετίας παρουσίασα τον Μακεδονικό Αγώνα στην Ιστορία και την Λογοτεχνία². Είναι λοιπόν μια πολύ καλή ευκαιρία, με αφορμή το παρόν επιστημονικό συμπόσιο, να παρουσιάσω πως η Λογοτεχνία μας εμπνεύστηκε από τον αγώνα στο Βάλτο των Γιαννιτσών σε μια εποχή που η Θεσσαλονίκη και η Μακεδονία ήταν σκλαβωμένες και επομένως, ας μην αναζητήσουμε εδώ τέτοιου είδους αντιδράσεις. Στην Αθήνα κυριαρχεί η μορφή του Κ. Παλαμά και το κίνημα του δημοτικισμού, αλλά ως γνωστόν ο Κ. Παλαμάς έγραψε για τον Μακεδονικό Αγώνα την περιώνυμη "Φλογέρα του Βασιλιά". Δεν θα αναφέρω την πληθωρική Πηνελόπη Δέλτα με τα συγκλονιστικά "Μυστικά του Βάλτου", ως λίαν γνωστά. Έτσι λοιπόν ιδιαιτέρως συγκίνησε τους Έλληνες ο τραγικός θάνατος του Τέλλου Άγρα που ενέπνευσε ποιητές και λογοτέχνες, αλλά και λογίους και δημοσιογράφους που έγραψαν νεκρολογίες και άλλα δημοσιεύματα στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο των Αθηνών που κάποια στιγμή πρέπει να συγκεντρώσουμε, γιατί δηλώνουν την ατμόσφαιρα της εποχής που συγκλονίστηκε από το θάνατο του «αετού του Βερμίου» όπως χαρακτήριζαν τον Τέλλο Άγρα. Ο γνωστός ποιητής Ρήγας Γκόλφης δημοσίευσε στην εφημερίδα «Ακρόπολις» των Αθηνών στις 15 Ιουνίου 1907 ένα ποίημα αφιερωμένο στον Τέλλο Άγρα που τελειώνει έτσι:

Στον τόπο που μαρτύρησες δε σ' έκλαψε δικός,
Μα η γη η Μακεδονίτικη σε δέχθηκε σα μάνα,
Κι αν δε σηκώθη σίφουνας για τους οχτρούς κακός,
Κάποιο αγεράκι φύσηξε από την Αλαμιάνα³.

1. Τα απομνημονεύματα του Μακεδονικού Αγώνα στον τόμο Συμπόσιο, Ο Μακεδονικός Αγώνας, εκδ. ΙΜΧΑ - Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα 28 Οκτ. - 2 Νοεμβρ. 1984, Θεσσαλονίκη 1987.

2. Ιστορία και Λογοτεχνία στον τόμο Α. Ε. Καραθανάσης, Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκης 1996.

3. Οι πληροφορίες που ακολουθούν ελήφθησαν από το βιβλίο του γυμνασιάρχου Θεοδ. Γρηγ. Καυελούλου, Καπετά Άγρας Τέλλος Αγαπητός, ενθομάρτυς (1886 -1907). Εισαγωγή στο Μακεδονικό

Τις ίδιες περίπου ημέρες (17 Ιουνίου 1907) ο αγαπητός φίλος και συμμαθητής του Άγρα στο Ναύπλιο Στεφ. Δάφνης (Θρασ. Ζωϊόπουλος) συνέθεσε πολύστιχο ποίημα και αυτό με τίτλο Τέλλος Άγρας. Το δημοσίευσε στην εφημερίδα Πρωία, σ.1, -ως τόπος συνθέσεως αναγράφεται το Ναύπλιο. Διαβάζουμε, ανάμεσα στα άλλα, δύο στροφές που αναφέρονται στην λίμνη των Γιαννιτσών:

Στη Λίμνη που εκαθρέφτισες την Απολλώνειαν όψη
Κι εγιγαντώθη ο ήσκιος σου επάνω στα νερά,
Και τους αχούς εξύπνησες σε μια ορμή εκδικήτρα
Που αφρίζεις ως άγρια θάλασσα κι ως σίφουνας περνά!

Στις εκκλησιές που ερήμαξε Βουλγάρου το χέρι
Με τα χλωμά εικονίσματα μισοκαημένα εκεί,
που όταν εμπήκες στα σβηστά καντήλια της ν' ανάψης
από μια φρίκη ετρίξανε ιερά και μυστικά⁴!

Ο Στεφ. Δάφνης συνέθεσε λίγο αργότερα και επίγραμμα «Στον Τέλλο Άγρα» που συμπεριλήφθηκε στην συλλογή του «Ο ανθισμένος δρόμος», που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1911⁵. Κάποιος άλλος με τα αρχικά ΔΓΛ αφιερώνει και αυτός πολύστιχο ποίημα ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΡΑ που κλείνει ως εξής:

Στο ψυγομάχημά σου
μάτι δεν έμεινε κανένα που να μην έγινε υγρό
κλαίει ένα έθνος -συλλογίσου-
και εγώ μαζί σου
μαρτυρώ

Και αυτό δημοσιεύεται στις 17 Ιουνίου 1907 στην εφημερίδα «Πατρίς των Αθηνών» σχεδόν αμέσως με την αναγγελία του θανάτου του Άγρα⁶. Αλλά και οι ελάσσονες ποιητές Χρήστος Βαρλέντης και Εμμ. Γουβέλης στιχουργούν και δημοσιεύουν ποιήματα για τον Άγρα, ο πρώτος στην εφημ. «Εμπρός» των Αθηνών στις 17 Ιουνίου 1907 και ο δεύτερος με τίτλο «Για μνημόσυνο στον

Αγώνα, Αθήνα 1958, σ. 166. Το ποίημα αποτελείται από τρεις στροφές, τετράστιχη η καθεμία. Βέβαια καθώς δεν είχαν γνωσθεί επακριβώς στην Αθήνα οι συνθήκες του θανάτου του Άγρα γι' αυτό και ο Γκόλφης γράφει χίλια μαχαίρια σύμπηξαν, ω γίγαντά μου, οι νάνοι...

4. Το ποίημα περιλαμβάνει ένδεκα τετράστιχες στροφές. Βλ. Θ. Γ. Κανελοπούλου, ό.π., σ. 167 - 168. Εδώ στις σσ. 30-34 πολλά και ενδιαφέροντα για την παιδική ζωή του Άγρα.

5. ό.π.

6. Το ποίημα έχει είκοσι στίχους. Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε ποιός είναι ο ποιητής με τα αρχικά ΔΛΓ. Και αυτό επαναδημοσιεύεται στο βιβλίο του Θ. Γ. Κανελοπούλου, ό.π., σ. 168.

Άγρα» στην «Ακρόπολη» την ίδια ημέρα⁷.

Ο Γεώργιος Σουρής δημοσίευσε στην σατιρική εφημερίδα του «Ρωμηός» στο φύλλο της 23 Ιουνίου 1907 «Το νέο μάρτυρα θρηνώ τον Τέλλο τον Αγαπηνό» ένα πολύστιχο ποίημα που τελειώνει:

Σα βγαίνουν τέτοιοι πρόδρομοι μεγάλοι λευθεριάς
Και γίνονται μνημόσυνα τέτοιας παλληκαριάς
Τότε μπορεί να μην γενή μνημόσυνο μια μέρα
Και για την πανελεύθερη των εκλογών μητέρα.

Εδώ ο Γ. Σουρής εννοεί ότι παρέστη στο μνημόσυνο για το Άγρα που έγινε στην Μητρόπολη των Αθηνών στις 17 Ιουνίου 1907 προς τιμήν του ήρωος, αφού αναφέρει στο ίδιο ποίημα κι είπα κι εγώ στα κόλλυβα μπροστά γονατισμένος (κι ακολουθούν οι στίχοι που παρέθεσα)⁸. Σημειώνω ότι σε όλα σχεδόν τα ποιήματα γίνεται λόγος για το πλατάνι που τον κρέμασαν προερχόμενο το λάθος αυτό από τις πρώτες ασαφείς πληροφορίες για τον θάνατό του. Ο Αιμίλιος Ελευθεριάδης (Αιμίλιος Ριάδης), που ζούσε τότε στην Θεσσαλονίκη, γράφει τον ίδιο καιρό και δημοσιεύει δύο χρόνια αργότερα, το 1909, στο Μακεδονικόν Ημερολόγιον ποίημα τιλοφορούμενο Τέλλος Αγαπηνός⁹. Το αυτό παρατηρούμε και στην περίπτωση της Μαρίκας Πίπιζα που αφιερώνει

7. Το πρώτο, του Χρ. Βαρλέντη, έχει δύο στροφές, τετράστιχη η πρώτη και εξάστιχη η δεύτερη. Το δεύτερο του Εμμ. Γουβέλη, έχει τρεις στροφές: επτάστιχη η πρώτη και εξάστιχες η δεύτερη και η τρίτη. Βλ. Θ. Γ. Κανελόπουλος, ό.π., σ. 169-170.

8. Και ο Σουρής δεν είχε ακριβή ενημέρωση για τις συνθήκες του θανάτου του Άγρα, γι' αυτό και γράφει ότι τον ήρωα κρέμασαν οι Βούλγαροι στο πλατάνο

Κι εκύτταζε πανήφυλο κι εκείνο το πλατάνι
που κρέμασαν τον μάρτυρα στον ουρανό να φθάνη
κι άκουσα να φωνάζουνε και φύλλα και κλωνιά
κρεμάλα για το Βούλγαρο, τον άτιμο φονιά.

9. Μακεδονικόν Ημερολόγιον, έτος Β', 1909, Αθήναι, σ. 192. Το ποίημα, ως ελέχθη, γράφηκε στην Θεσσαλονίκη, Εν Θεσσαλονίκη 1907. Παραθέτουμε ορισμένους στίχους από το δίστροφο με δώδεκα η καθεμία δωδεκασύλλαβους στίχους:

Αστροπελέκι επρόβαλες στα ύψη
Και στάχτη βροθήκες χαμαί στο χώμα!
Αλλοίμονο! Δεν είναι τάχα κριμα
Τόση ζωή να σωριασθή στο μνήμα,

.....
Σβύνουν τα ρόδα, Τέλλο μου, στην άκρη,
Σκορπά η φύσις στεναγμό και δάκρυ,

στον Άγρα ένα όμορφο ποίημα που δημοσιεύει στο Τριφυλιακόν Ημερολόγιον του 1908¹⁰.

Αργότερα, αλλά νομίζω ότι η έμπνευση ήταν άμεση, και επομένως πρέπει το ποίημα να γράφηκε το 1907, που ο γνωστός μας Ζαχ. Παπαντωνίου συνέθεσε το «Τέλλος Άγρας» που δημοσιεύθηκε το 1927 με σαφή την επίδραση των δημοτικών τραγουδιών, με το μοτίβο των ερωταποκρίσεων δύο περιστεριών που έκλαιγαν και ρωτούσαν

Αλίμονο που χάσαμε δυό ανήσυχα φτερά!

Να μην τα πήρε ο άνεμος; Μην ξαποσταίνουν κάπου;

Μην έπεσαν στη γή¹¹;

Ο δημοδιδάσκαλος Παν. Ζιώτας έγραψε τους στίχους και ο επίσης δημοδιδάσκαλος Παναγ. Μ. Παπ. έγραψε την μουσική στο τραγούδι «Στον Καπετάν Άγρα» και ιστορεί την προδοσία των Βουλγάρων. Πρέπει να γράφηκε το 1958 και απαγγέλθηκε για πρώτη φορά στο μνημόσυνο στην Καρυδιά¹², ο ί-

και τ' αηδόνι τραγουδά θλιμμένο,

Λυπητερό τραγούδι χωρισμού...

Για τον Αιμίλιο Ριάδη βλ., Κ. Πλαστήρας, Η Λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα, στον τόμο Συμπόσιο Ο Μακεδονικός Αγώνας, σ. 254 - 255.

10. Παραθέτουμε την τελευταία στροφή:

Περήφανο και ολόδροσο
τον ουρανό αγκαλιάζει
και τη Μακεδονία ελεύθερη
τώρα την σκεπάζει.

11. Και το κείμενο αυτό ελήφθη από το βιβλίο του Θεοδ. Γρηγ. Κανελοπούλου, Καπετάν Άγρας, Αθήναι 1958, σ. 172 -173, που το έλαβε από του Ν. Μπέργου, Νεοελληνικά, Β' Ελληνικού, εκδ. Α', 1927, σ. 33. Το ποίημα τελειώνει ως εξής:

Περιστεράκι μια βραδυά κοιμήθηκ' αυτού κάτου,
Και την αυγή εξύπνησε απτός,
Έχετε για! Έχετε για! Πήγε ψηλά κι ευφραίνει
τα ματωμένα του φτερά στη βρύση του φωτός.

12. Το ποίημα έχει δέκα στροφές, η καθεμία τέσσερις επτασύλλαβους στίχους

Σάν τέτοια ώρα εδώ σιμά
ο Άγρας κρεμασμένος
τρεις μέρες εστεκότανε
σαν μάρτυρας στημένος.

Άγρα, που κίνησες να πας

λέγαν οι Ναουσαίοι

είν' άπιστοι οι Βούλγαροι,

διος συνέθεσε και ιστορικό - δραματικό έργο με τίτλο «Καπετάν Άγρας» που ανεβάσθηκε στη γιορτή των δημοτικών σχολείων Εδέσσης στις 25 Μαρτίου 1958¹³. Την προηγούμενη χρονιά (1957) η Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης ανέβασε το τρίπρακτο δράμα «Μόνον Εμείς» του διευθυντού του Γ' Προτύπου Δημοτικού Σχολείου Θεσσαλονίκης Ε. Χειμωνίδου με εξαιρετική επιτυχία, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι ανεβάσθηκε κατ' επανάληψιν στην Θεσσαλονίκη, στο Γ'. Σ.Σ., στην Έδεσσα και στα Γιαννιτσά¹⁴.

Ο Πέτρος Ολύμπιος έγραψε επίσης ένα πολύστιχο ποίημα για τον Τέλλο Άγρα (με την σημείωση «Για να χαραχτή στον ανδριάντα του»¹⁵) που μελοποίησε σε Marche Funebre ο Δ. Καραμπάτσος.

Στην περιοχή μας, αλλά και λίγο μακρύτερα στην Νάουσα, ο λαός θρήνησε τον χαμό του Άγρα και του Μίγγα και ο θρήνος έγινε τραγούδι. Από αυτά τα τραγούδια λίγα σώζονται σήμερα, όπως αυτό που μιλεί για τον Μίγγα:

Αντώνη δε λυπήθηρες
 νι μάνα νι πατέρα
 ούτε γυναίκα κι αδελφές
 ούτε και θυγατέρα.

Σύζυγός του ήταν η Εὐγενία, αδελφές του η Μαρία σύζυγος Δημ. Βακάλη και Αφροδίτη χήρα Στεφ. Λάππα, ενώ θυγατέρα του η Ελένη που ζούσε το 1957 στην Αμερική και τραγουδούσε αυτό το τραγούδι για τον πατέρα της. Στο Πισοδέρι της Φλώρινας, εκεί προς το 1958 όπως διαβεβαιώνει ο τότε δήμαρχος Ναούσης (Αλεξ. Στ. Χωνός), τραγουδούσαν ένα τραγούδι για τον Άγρα που μοιάζει με το ποίημα του Κωστή Παλαμά στον καπετάνιο που σκοτώθηκε κει πέρα από την συλλογή «Πολιτεία και Μοναξιά» και που αρχίζει:

αισχροί καπεταναίοι.
 Θεοδ. Γρηγ. Κανελοπούλου, ό.π., σ. 173-174

13. ό.π., σ. 175.

14. ό.π., σ. 175-176

15. Τετράστιχο ποίημα, τετράστιχη η καθεμία δεκαπεντασύλλαβη στροφή

Κι ο Χάρονας σε τρώμαξε, όταν αγνός κι ωραίος
 απ' τα κατάκορφα απτός ριχνόσουν μανιασμένος
 και τρανοδύναμος σ' εχθρούς - ανίκητος Ανταίος
 απ' του Ολύμπου τους θεούς στο Βέρμιο σταλμένος.

Σε κλαίνε του χλωρότατου Μοναστηριού τ' αηδόνια
 Σε διαλαλούν απ' τις κορφές αϊτοί Μακεδονίτες¹⁶

Από τους ήρωες του Αγώνα του Βάλτου των Γιαννιτσών ήταν ο καπετάν Καψάλης που έπεσε εδώ στα Γιαννιτσά στις 21 Απριλίου 1906. Πρόκειται για τον ανθυπίαρχο Χρ. Πραντούνα, Ναξιακής καταγωγής, για το οποίο η εφημερίδα της Νάξου «Αιγαίον» στο φύλο της 18 Μαΐου 1906 αφιερώνει ποίημα υπογραφομένο από άγνωστο με τα στοιχεία Μ. Μ. Ο αδελφός του, στρατηγός έπειτα Μιχ. Πραντούνας, και η αδελφή του Θεοδώρα με στίχους γεμάτους αγάπη για τον αδελφό και την Μακεδονία ύμνησαν τον θάνατο του αδελφού τους.

Κι ο παπάς εβόα Σώσον θεέ μου Μακεδόνας
 Δόξασέ τους δε και νυν, αεί και εις τους αιώνας
 Έγραψε ο αδελφός¹⁷. Και η αδελφή του Θεοδώρα

16. Θ. Γ. Κανελοπούλου, ό.π., σ. 164 και εξής, όπου και άλλες πληροφορίες για τα δημοτικά αυτά τραγούδια. Ας προσέξουμε, πάντως, ότι το συγκεκριμένο ποίημα του Παλαμά γίνεται, και πολύ γρήγορα, μάλιστα δημοτικό.

17. Αναδημοσιεύουμε το ποίημα αυτό, το οποίο φέρει δάφνινο στεφάνι ακριβώς κάτω από τον τίτλο της εφημερίδας με τα αρχικά Χ. Π. (Χρήστος Πραντούνας)

Η Νήσος Νάξος

Τω Χρήστω Πραντούνα, (Καπετάν Καψάλη)
 πεσόντι εν τη μάχη των Γενιτσών της Μακεδονίας
 Τέκνον προσφιλέσ! Οι γόοι αδελφών αδικουμένων
 εις το ευγενές σου στήθος πυρ ανήψαν ζωηρόν,
 Και ως κεραυνόν πυρφόρον με το ξίφος γυμνωμένον
 Σε ωδήγησαν εν μέσω του πυρός και των σφαιρών.

Αντετάχθη θαρραλέος κατ' αγρίων δολοφόνων
 Εισπηδώντων εις αόπλων κατοικίας μεθ' ορμής,
 Κι' εκδιήσας των αθών ομοφύλων μας τον φόνον
 Έπεσες ενδόξως Χρήστε! στο πεδίο της τιμής.

Έπεσες! πλην τ' όνομά σου αιωνίως θέλει ζήσει.
 Άφθιτος θα διαλάμπη η της δόξης σου Ηώς
 Και εγώ στους ομιλούντας περί σου συγκινήσει
 Θ' απαντώ σεμνυνομένη «Ήτο τέκνου μου υιός!»

Μ. Μ.

«Dolce et decorum pro patria mori». Ακολουθεί ένα μικρό κείμενο εν είδει νεκρολογίας. Τα κείμενα αυτά αναδημοσιεύθηκαν στην μηνιαία εφημερίδα «Ναξιακό Μέλλον», Αθήνα, Ιούνιος 1996.

Και τέλος και πολλά έδρασε με φρόνηση και ανδρεία
Και τους Βουλγάρους έδιώξε από πολλά χωριά¹⁸.

Για τον αγωνιστή του Βάλτου, τον Καπετάν Πετρίλο Κωνσταντίνο Μπουκουβάλα, υπολοχαγό του Πεζικού, έγραψε κατά την συνήθεια της εποχής, ο νεαρός τότε ποιητής Γ. Κελεπούρης που το συμπεριέλαβε στην ποιητική του συλλογή «Ματωμέναις Δάφναις», Αθήνα 1910, με την οποία εξυμνεί τα κατορθώματα και την ανδρεία των Μακεδονομάχων. Για τον Καπετάν Πετρίλο γράφει:

Η Γιαννιτσά περήφανη λέει για τ' όνομά σου
Κι η Μακεδονία μας γλυκά το τραγουδεί¹⁹.
Η άνοιξις μοσχοβολιές απλώνει ολόγυρά σου
Κι ένα στεφάνι αμάραντο σου στέλνει η Τιμή.

Αργότερα η πολύ γνωστή λογοτέχνης και ανεψιά του καπετάνιου Ιωάννα Μπουκουβάλα - Αναγνώστου, στην συλλογή της Μοναξιά που εξέδωσε το 1938(;) ή 1942(;), περιγράφει ένα επεισόδιο του βάλτου για μια γυναίκα, έτσι όπως το άκουσε από τον θείο της, που σημειωτέον, ως αρμόζει σε πραγματικούς ήρωες, ήταν ολιγόλογος για τον αγώνα του στην Μακεδονία. Κεντρικό πρόσωπο μια γυναίκα του βάλτου²⁰. Ο αείμνηστος Γεώργιος Μόδης από το Μοναστήρι της Άνω Μακεδονίας στο συγκλονιστικό του βιβλίο «Μακεδονι-

18. Από το αρχείο του Χρήστου Πραντούνα. Τίτλος του ποιήματος:

Στον αείμνηστον αδελφόν μου Χρήστον επί τη ευκαιρία του υπέρ αυτού τελεσθέντος μνημοσύνου. Το ποίημα αποτελείται από τριάντα συνεχόμενους στίχους. Και η σημείωση: Έγραψα το ποίημα τούτο το Σάββατο του Αγίου Λαζάρου εν έτει 1909 Μ. Φ. Πραντούνας.

Το ποίημα της αδελφής του αποτελείται από δεκαεπτά δεκαπεντασύλλαβους στίχους και έχει ως τίτλο «Δια τον Χρήστον μας»..

Παραθέτουμε εδώ ορισμένους χαρακτηριστικούς στίχους:

Σαν μ' ερωτούν ποιόν έχασες, γιατί φορείς τα μαύρα
ξεσχίζ' η καρδιά μου και απαντώ με δάκρυα,
Το καύχημά μας χάσαμε τον τρίτον αδελφόν μας,
Τον Χρήστον τον λεβέντη μας, τον ανθυπίαρχόν μας
Εστάλη απ' την Κυβέρνηση βοήθειαν να δώση
εις την Μακεδονίαν μας Βουλγάρους να ξοντώση...

Σημείωση: Στην εφημερίδα Ηχώ του Κάμπου, 5 Μαΐου 1996 διαβάζουμε ότι ο Πραντούνας κατόπι από τα Λεχαινά Ηλείας.

19. Βλ. Π. Ι. Μαυρίκιος, Ο τελευταίος πολεμιστής Κώστας Μπουκουβάλας (Καπ. Πετρίλος), Ανέκδοτο αρχείο Μακεδονικού Αγώνα, εκδ. Λιβάνη 1993, σ. 211.

20. ό.π., σ. 210 - 211.

κές Ιστορίες» περιέλαβε τέσσερα διηγήματα αναφερόμενα στον βάλτο: Στο «διαβατήριο για τα βουνά», όπου πρωταγωνιστεί ο Επανομίτης Μακεδονομάχος Γρηγόριος Δημόπουλος που αντί για τα ορεινά σώματα εντάσσεται στο σώμα το Γκόνου Γιώτα στον βάλτο. Το δεύτερο «Οι περιπέτειες στο Βάλτο» αναφέρεται σε μια επιχείρηση στον βάλτο του καπετάν Γκόνου τον Μάιο του 1906. Το τρίτο «Επιχειρήσεις στο βάλτο», εξιστορείται η πολεμική δράση διαφόρων ανταρτικών σωμάτων στον βάλτο το 1906. Το τέταρτο «Ματαπάς» αναφέρεται στον Λοχία Μιχαήλ Αναγνωστάκο, ήρωα και αυτόν του βάλτου²¹.

Ο ιστορικός του Μακεδονικού Αγώνος Άγγελος Ανεστόπουλος, στο ομώνυμο βιβλίο του, Θεσσαλ. 1965 παραθέτει δημοτικά τραγούδια για τους καπετάν Γκόνου Γιώτα, τον Λάζο Δογιάμα, τον καπετάν Άγρα, τον καπετάν Παναγιώτη Παπατζανετέα και τον αγώνα τους στον βάλτο και τα γειτονικά χωριά²².

Ο βάλτος των Γιαννιτσών ενέπνευσε την λαϊκή μούσα, και είναι πετυχημένο αυτό που γράφηκε ότι ο βάλτος είχε «κατ' εξοχήν δικό του δημοτικό τραγούδι». πως να μην είχε, άλλωστε, αφού τόσες μάχες δόθηκαν εδώ για την περιμάχητη Μακεδονία. Ο Νέανθος Θρακίτης στο πολύ καλό περιοδικό της Εδέσσης Επιτροχάδην, Σεπτ. 1995, σ. 195 αναφέρει δημοτικά τραγούδια του βάλτου, όπως τα κατέγραψε και τα άκουσε και που αναφέρονται στον Γκόνου Γιώτα, ένα από αυτά μάλιστα τραγουδιέται και χορεύεται στους Γαλατάδες

Ο Γκόνος απ' τα Γενιτσά
στην λίμνη πολεμάει
με τουφέκια με σπαθιά
Βουλγάρους κυνηγάει.

Στην Παλαιά Πέλλα, σ' ένα τραγούδι για τον Καπετάν Βάρδα, στο τσάκι-σμά του ακούγεται το όνομα του Γκόνου, αλλά και του Λάζου - πρόκειται, προφανώς για το Λάζο Δογιάμα²³.

21. Βλ. γι' αυτή, Γ. Μόδης ο διηγηματογράφος του Μακεδονικού Αγώνος, εκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1972 και Γ. Π. Αργυριάδης, Ο Γεώργιος Χρ. Μόδης και οι γενναίοι του, εκδ. Φιλελευθετικός Σύλλογος ο Αριστοτέλης, Φλώρινα 1971.

22. Άγγελος Ανεστόπουλος, Ο Μακεδονικός Αγών 1903 - 1908, Θεσσαλονίκη 1965, δ', ε'.

23. Επί Τροχάδην, Σεπτ. 1995, Έδεσσα, Η λαϊκή μούσα για τον Γκόνου Γιώτα. Τα τραγούδια αυτά φαίνεται ότι ήταν πολλά και είναι κρίμα που δεν καταγράφηκαν νωρίτερα: ευτυχώς η φιλοτιμία ανησύχων λογίων της περιοχής πρόλαβε και μας έδωσε ορισμένα δείγματα, από τα οποία μπορούμε να ανιχνεύσουμε την σημασία τους, αλλά και την εντύπωση που προκάλεσε ο αγώνας των Μακεδονομάχων στη λαϊκή συνείδηση. Παραθέτουμε εδώ ένα, δείγματος χάρη, που κατέγραψε η μεταπτυ-

Και για τους δύο Μακεδονομάχους κάνει λόγο και ένα άλλο τραγούδι που κατέγραψε ο Καθηγ. Δ. Πετρόπουλος²⁴. Αξιοσημείωτα είναι και τα τραγούδια των σλαβόφωνων Ελλήνων που με το δικό τους τρόπο θρήνησαν και αυτοί τον θάνατο του Άγρα και του Μίγγα. Η γνωστή Μακεδόνισσα λογοτέχνις Ιφιγένεια Διδασκάλου θυγατέρα Μακεδονομάχου η ίδια, στην πολύ ωραία συλλογή της «Στα χρόνια του Μακεδονικού αγώνα», Διηγήματα, Θεσσαλονίκη 1989 αφιερώνει ένα πεζό «Το θεριό του Βάλτου», στον αγώνα του Γκόνου Γιώτα στον βάλτο, λιτό και απείριτο δίνει τον τριετή αγώνα του στην λίμνη, με την οποία γίνεται ένα, την λίμνη που αγάπησε και αποχωρίστηκε μόνον όταν έφυγε και ο τελευταίος Βούλγαρος²⁵.

χιακή φοιτήριά μου δ. Μαρία Τσιβρανίδου προερχόμενο από την περιοχή Γιαννιτσών
Βαρέθηκα να κάθομαι

Βαρέθηκα να κάθομαι
στης λίμνης τα καλάμια (δισ)
να πίνω ακάθατο νερό
να πέφτω στα λαγκάδια.

Αρρώστησα ξαναρρώστησα
με πόνεσε η καρδιά μου (δισ)
κουνούπια ήπιαν το αίμα μου
και οι βδέλλες το κορμί μου.

Ο Γκόνος απ' τα Γιαννιτσά
στη λίμνη πολεμάει (δισ)
με τουφέκι με σπαθιά
Βουλγάρους κυνηγάει.

Τι ζητούν οι Βούλγαροι
στων Γενιτσών το χώμα (δισ)
τι ζητούν οι Τάταροι
στη χώρα του Αλεξάνδρου.

Βλέπω την Πέλλα την παλιά
τους Αγίους Αποστόλους (δισ)
Θυμούμαι τον Αλέξανδρο
στους δοξασμένους χρόνους.

24. Δημ. Α. Πετρόπουλος, «Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού Αγώνα», Μακεδονικά 8 (1968) 339-343.

25. Βλ. τις σσ. 29 -34 των εν λόγω διηγημάτων της, εκδόσεις του Περιοδικού «Βορειοελλαδικά», Θεσσαλονίκη 1989.

Το 1982 η γραμματέας της Πηνελόπης Δέλτα Αντιγόνη Μπέλλου - Θρεψιάδου στο βιβλίο της «Μορφές Μακεδονομάχων» και τα «Ποντιακά» του Γερμανού Καραβαγγέλη, Θεσσαλονίκη 1982, ασχολήθηκε σε μια ενότητα με τον ήρωα του βάλτου Παπατζαντεά, την οποία δίνει υπό μορφή μυθιστορίας, για την εικόνα στον βάλτο που θύμιζε σκηνές από την Κόλαση του Dante. Η Θρεψιάδου σημειώνει ότι χρησιμοποίησε ως πηγή της τα «Απομνημονεύματα» του Παπατζαντεά που δημοσίευσε ως γνωστόν, η Πηνελόπη Δέλτα²⁶. Ο Νικηφόρος - Βύρων Καμπάς στο βιβλίο του «Άγραφες ιστορίες του Μακεδονικού Αγώνα», Διηγήματα, εκδ. Αιγαίο Θεσσαλονίκη 1994 και στο διήγημα «Ματωμένα σταφύλια» (σ. 101-106) περιγράφει την ζωή της Μακεδονομάχου της Γουμένισσας Μαρίας Πούλκα, της οποίας ο άνδρας ήταν στο σώμα του Γκόνου Γιώτα ακόμη και μετά το 1908 και την οποία κατέσφαξαν οι Βούλγαροι του Αποστόλ Πετκώφ μαζί με τον μικρό της γιο Κωνσταντίνο. Ο ίδιος δεν μπόρεσε να τους εκδικηθεί, αφού οι δολοφόνοι των δικών του σκοτώθηκαν από άνδρες του Γκόνου και του Δαγιάμα. Ο Πούλκας στάλθηκε από τους προκρίτους της Γουμένισσας και ειδοποίησε τον Διάδοχο Κωνσταντίνο στα Γιαννιτσά στις 22/10/1912 να τρέξει γρήγορα με τον στρατό πριν προλάβουν οι Βούλγαροι και μπουν στην Γουμένισσα. Το πρωί της 23/10/1912 ο Γιώργος Πούλκας οδηγούσε τον ελληνικό στρατό στην Γουμένισσα.

Πολύ πρόσφατα, το 1994, κυκλοφορήθηκαν δύο ενδιαφέροντα βιβλία για το θέμα μας. Ο Πάνος Θεοδωρίδης τον Καπετάν Άγρα²⁷, ένα καλογραμμένο ηχομυθιστόρημα για τον αγώνα του Άγρα στον βάλτο και ο λογοτέχνης Νίκος Τέντας το «Πασχαλίνα Οικονόμου, η Ταχυδρόμος της Ελευθερίας», που αναφέρεται στη δράση της Πασχαλίνας Οικονόμου από την Γρίβα Γουμνίσσης κατά τον Μακεδονικό Αγώνα με πολλές αναφορές στο Βάλτο.

Επιχείρησα να δώσω με την συντομία μιας εισηγήσεως λογοτεχνικά κείμενα εμπνευσμένα από το Αγώνα στον Βάλτο Γιαννιτσών, ένα αγώνα που ενώ

26. Το βιβλίο κυκλοφορήθηκε από τις εκδόσεις Τροχαλία (σσ. 198 - 204).

27. Πάνος Θεοδωρίδης, «Το ηχομυθιστόρημα του Καπετάν Άγρα», Κέδρος, χ.χ. Σε σημείωση του συγγραφέως διαβάζουμε ότι το κείμενο «γράφτηκε από τον Ιούλιο του 1987 έως τον Φεβρουάριο του 1988 και παρουσιάστηκε από το Ραδιοφωνικό Σταθμό Μακεδονίας σε δέκα εκπομπές των 45 λεπτών. Ο Κώστας Βόμβολος συνέθεσε τη μουσική, η Ρούλα Μανισάνου τραγουδούσε, η Δέσποινα Πανταζή έκαμε τη ραδιοσκοπιοθεσία. Οι τέσσερις μας εκφωνούσαμε και παίζαμε». Ο αγώνας στον βάλτο συμφύεται με τα σημαντικότερα γεγονότα της πολιτικής, του πολιτισμού, της οικονομίας που λάβαιναν χώρα συγχρόνως στην Ευρώπη.

ακόμα διεξαγόταν άρχισε να εμπνέει τους λογοτέχνες και τον ανώνυμο λαό. Αυτό ωστόσο που είναι σημαντικό είναι το γεγονός ότι δεν παύει ενενήντα χρόνια από το τέλος του να αποτελεί πηγή εμπνεύσεως και για τους σημερινούς λογοτέχνες μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ευχαριστώ τον φίλο ιατρό και ιστορικό των Γιαννιτσών κ. Τιμόθεο Τιμοθεάδη που έθεσε στην διάθεσή μου πολύτιμες πληροφορίες για το θέμα μου.

Κων)νος Νούσκας

Η στρατιωτική αξία του Βάλτου των Γιαννιτσών κατά το Μακεδονικό Αγώνα

Ο Μακεδονικός Αγώνας που αποτελεί μια τραγική φάση του Μακεδονικού ζητήματος, υπήρξε ένας ιδιόρρυθμος αγώνας, που διεξήχθη κυρίως, μεταξύ των Ελλήνων και των Βουλγάρων, σε έδαφος που το κατείχε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνας, μέχρι την ανακήρυξη του Συντάγματος από τους Νεοτούρκους το 1908. Ο αγώνας αυτός υπήρξε η φυσική αντίδραση του Ελληνισμού, στην προσπάθεια των Βουλγάρων να εκβουλαρίσουν την Μακεδονία και να την προσαρτήσουν στο Κράτος τους, για να διευκολύνουν την κάθοδο της Ρωσίας στην θερμή θάλασσα του Αιγαίου.

Για τον Ελληνισμό ήταν ένας δύσκολος αγώνας γιατί τον άρχισε καθυστερημένα, όταν οι Βούλγαροι είχαν κάνει τέλεια προετοιμασία. Ο Μακεδονικός αγώνας αποτελεί λαμπρή σελίδα της ιστορίας μας, γιατί περιλαμβάνει μια από τις πιο μεγαλόπνοες και ηρωικές προσπάθειες που κατέβαλε ποτέ η Ελλη-

Καλύβα και οχύρωμα σε πάτωμα της Λίμνης Γιαννιτσών